

VAN TABAKSSCHUUR TOT HERENHUIS

SPOREN VAN 300 JAAR TABAKSTEELT IN AMERONGEN

INHOUD

Beste lezer.....	3
Gedicht Carolijn Selten	4
Gedicht Maud de Jong	6
Interview met bewoners tabaksschuur.....	8
300 jaar tabaksteelt in Amerongen.....	10
Interview met bewoners tabaksschuur.....	18
Tabaksteelt: tussen rijkdom en armoede	20
Interview met een aannemer.....	28
Tabaksarchitectuur	30
Interview met een architect	36
Colofon.....	38

OPEN
MONU-
MENT
& DAG
AMERONGEN

Beste lezer,

Het Europese thema voor de Open Monumentendagen in 2025 is 'Architectonisch Erfgoed' met als slogan: 'Gebouw(d) om te blijven'. In dit thema-boekje hebben wij dit vertaald naar de invloed van 300 jaar tabaksteelt op de architectuur in Amerongen. Er is namelijk geen dorp of stad in Nederland waar deze effecten nu nog zo goed zichtbaar zijn! Nergens zijn nog zoveel tabaksschuren en huizen van tabakshandelaren en tabaksboeren bewaard gebleven. Reden genoeg om dit karakteristieke erfgoed een centrale plaats in te laten nemen tijdens deze editie van Open Monumentendag.

Dat de Amerongse tabaksschuur lokaal zeer geliefd is, blijkt ook uit de hoeveelheid aan nieuwe gebouwen die geïnspireerd zijn op de tabaksschuur. Dankzij het behoud van de oude gebouwen en de komst van nieuwe gebouwen blijft de identiteit van Amerongen onlosmakelijk verbonden met de tabaksteelt. Dat ziet men ook terug in de verschillende straatnamen in Amerongen: veel zijn gerelateerd aan de

tabaksteelt. Als je goed om je heen kijkt, vind je overal in het dorp sporen van de tabaksteelt terug. Deze sporen vertellen ons iets over de mensen die ons voorgingen in het dorp, de invloed van de ligging van ons dorp, de economie, maar natuurlijk ook over verandering.

Naast de aandacht voor de historie, willen wij ook de aandacht vestigen op het renoveren en restaureren van monumenten. Wat is de beste aanpak en wat zijn daarbij de aandachtspunten? Hoe worden de karakteristieke eigenschappen van het huis behouden, terwijl het toch de functie en het comfort van deze tijd heeft? Duurzaamheid is daarbij natuurlijk belangrijk; zowel duurzaamheid in energiegebruik als duurzaamheid in de keuze van materialen.

Amerongen is gezegend met een groot aantal monumenten. Er zijn 142 rijks- en 83 gemeentelijke monumenten. Tijdens de jaarlijkse Open Monumentendag geven wij extra aandacht aan het belang van het behoud van onze monumenten

door middel van een themaboekje en diverse activiteiten.

In dit themaboekje beschrijft Ben Groeneveld 300 jaar tabaksteelt en de effecten daarvan op het erfgoed in Amerongen. Historicus Leo van Putten nam de sociaaleconomische aspecten van de tabaksteelt voor zijn rekening, en Inge Jüngeling was verantwoordelijk voor de interviews. Verder zijn in dit boekje twee gedichten opgenomen van de Dichters van de Heuvelrug: Carolijn Selten en Maud de Jong.

Wij wensen u veel leesplezier bij deze 12e uitgave van de reeks themaboekjes van Stichting Open Monumentendag Amerongen.

Stichting Open Monumentendag Amerongen:
Sanne Ruijs, Marlena de Koning - Koscielniak,
Ron van Rossum, Maarten van Heest, Inge
Jüngeling en Harm Tenback

BESTEGOED

Door Carolijn Selten

als het waaide op de engen
dan werd de wind gestopt
dan zwaaiden om gevlochten takken
slechts de bonen aan de top

jonge planten lagen goed beschut
in hun warme broeibaknest
tussen wollen lopen, duivenpoep
of schapenplaggenmest

spijlen, zandgoed en al die hanken
klampen, suikeren, verzin het maar
ja, ook schokkeren, inschoppen
taaltechnisch waren we de sigaar

maar daardoor kon de schoorsteen
roken, ontkiemde welvaart in de streek
kwam zelfs Napoleon even langs

Huis van de tabakshandelaren familie van Os,
Overstraat 17. (foto OMDA)

toen tabaksteelt best succesvol bleek
zoveel kwartieren later, is alles anders
en toch niet, voor wie omhoogkijkt
langs kasteel of Andrieskerk en
daar duiventillen ziet

de Nederrijn die stroomt nog steeds
daar kwam het water destijds vandaan
en nog steeds doorkruisen we ons verleden
in Dwarsakkers en Tabakslaan

dit zijn de bladen van ons vroeger
die nooit omgeslagen zijn
die Amerongen tot Amerongen maken:
karakteristiek, ambachtelijk en verfijnd

laat dat een grote opsteker zijn,
de tabaksschuren zijn nu monumentaal
en dat alleen al is, om in vakjargon te blijven,
een buitengewoon bestegoed-verhaal

DE DEURPOST VAN DE TABAKSSCHUUR

Door Maud de Jong

De deurpost van de tabaksschuur onthoudt iedereen's handen

300 jaar aan; vingers, ringen, handpalmen, eelt

'Een deurpost heeft niets aan namen'

Hij lacht

Als je hem probeert uit te leggen dat hij nu onderdeel is van een monument

lacht hij nogmaals

Van een monument heeft hij nog nooit gehoord

De schuur is van waarde, van algemeen historisch belang, leg je uit

De deurpost lacht weer

'Die moedervlek op je duim lijkt op een van de handen van de tabakstelers'

'Een deurpost heeft niets aan namen' herhaalt hij nogmaals

'Maar ik ben blij gezien te worden'

Stenen tabaksschuur aan de Majoorsweg.
De meeste tabaksschuren hebben houten
gepotdekselde muren. De tabaksschuur wordt
waarschijnlijk in het najaar van 2025 gesloopt
vanwege woningbouw. (foto OMDA)

BEWONERS TABAKSSCHUUR DONKERSTRAAT, SAKE EN MIRJAM HEMSTRA

Tabaksschuur aan de Donkerstraat 25 anno 2025.

Interieur van de tabaksschuur aan de Donkerstraat 25 anno 2025.

[foto's OMDA]

De tabaksschuur van Sake en Mirjam Hemstra, een rijksmonument, is gebouwd in 1840. Het is onderdeel geweest van de naastgelegen boerderij en werd, na de tabaksteelt, gebruikt als varkensschuur. In de begin jaren 70 is dit gesplitst en heeft de toenmalige eigenaar de tabaksschuur ontwikkeld tot een woning.

Sake en Mirjam kochten de schuur samen met de ouders van Mirjam in 1999. Ze ontwikkelden de schuur tot twee woningen en lieten het kadastraal splitsen. In 2008 hebben ze het nog een keer verbouwd. Daarbij werd onder meer een slaapkamer beneden gerealiseerd, het huis verder geïsoleerd en een nieuwe vloer met nieuwe vloerverwarming aangelegd. De Amerongse architect Anton Bronsvort nam de opdracht aan en heeft ook de bouw begeleid. Sake vertelt dat het een algemeen probleem van tabaksschuren is dat de muren de neiging hebben om naar buiten te wijken. Hierdoor ontstaat instabiliteit. Ook dit werd aangepakt in 2008. Sake en Mirjam hebben het geluk gehad met goede ambachtsmensen te kunnen werken. Ook een jonge timmerman wist om te gaan met de vereisten van een oude tabaksschuur.

Het huis is prima warm te krijgen, zonder hoge kosten. Eigenlijk kan je spreken van een modern huis met karakteristieke details. De gebinten staan in het zicht en op een klein stukje kan je nog naar boven naar de binnenkant van het dak kijken. Op de kamers boven zie je de sparren van de dakconstructie. Door de hoge gebinten is het plafond ook hoog. Het onderhoud valt mee volgens Sake en Mirjam. Een tabaksschuur heeft relatief weinig onderhoud nodig en je kunt er bij veel onderdelen makkelijk bij.

De woning is vrijwel helemaal verduurzaamd met vloerverwarming, zeven zonnepanelen op de schuur naast de woning, volledige isolatie en een hybride ketel waarop een warmtepomp aangesloten kan worden. Vanwege ruimte- en mogelijke geluidsproblemen hebben Sake en Mirjam nog geen warmtepomp.

Zij hebben ook een aantal adviezen voor mensen die in een monument gaan wonen. Ten eerste: heerlijk genieten van de sfeer. Kijk goed naar de constructie van het pand om te zien of dat klopt en begin daar als eerste mee als dat nodig is. En als het even kan, niet gelijk met verbouwen beginnen. Neem de tijd om je het huis eerst eigen te maken.

300 JAAR TABAKSTEELT IN AMERONGEN

Opkomst en neergang van de tabaksteelt

Voordat de tabaksteelt begon, werden er op de Amerongse akkers (in de regio Utrecht 'engen' genoemd) diverse graangewassen, zoals rogge, geteeld. De engen die al sinds de achttiende eeuw in gebruik waren, kregen halverwege de zeventiende eeuw met grote veranderingen te maken: ze werden voor een groot deel omgezet in tabaksland. Interessant is de vraag wat de Amerongse bevolking bezielde om massaal over te stappen op een nieuw en onbekend exotisch gewas. Hier waren meerdere redenen voor. Allereerst waren er rond deze tijd dalende graanprijzen. Het graan dat al die eeuwen verbouwd was, leverde steeds minder op wat zorgde voor behoefte aan een nieuw gewas met stijgende prijzen. Tabak voldeed hieraan. Bovendien was er in deze tijd een hoge bevolkingsgroei, waardoor er een behoefte was aan een arbeidsintensief gewas voor gezinsbedrijven wat bijdroeg aan meer gemeenschapsgevoel. Een voorwaarde waar tabak wederom aan voldeed.

De tabaksteelt werd verspreid door vermogende kooplieden, die eerder succesvol met tabak geëxperimenteerd hadden. De tabaksteelt

werd breed door de bevolking aanvaard, omdat er in veel delen van Nederland, waaronder in Amerongen, in de zeventiende eeuw nauwelijks sprake was van centraal grondbezit. Veel grond was in handen van de boerenbevolking, wat de betrokkenheid van alle bevolkingslagen bij deze nieuwe teelt versterkte. De eerste melding van tabaksteelt in Amerongen kwam uiteindelijk uit 1645 toen Godard Adriaan van Reede, de kasteelheer, een perceel akkerland kocht voor het planten van tabak. Het is in theorie mogelijk dat hiervoor ook al tabak in Amerongen geteeld werd, maar hier zijn geen concrete aanwijzingen voor.

De tabaksteelt ontwikkelde zich in Amerongen tot halverwege de achttiende eeuw erg succesvol. Het was de belangrijkste inkomstenbron en leverde het dorp veel welvaart op. De bevolking van Amerongen groeide vanaf 1650 langzaam van zo'n 600 tot ruim 1000 inwoners rond het jaar 1800. Ook zou het later, in de twintigste eeuw, relatief lang haar agrarische karakter behouden.

Rond 1750 begonnen de graanprijzen opnieuw te stijgen, in tegenstelling tot tabak, waardoor de prijsverhoudingen ongunstiger werden voor

de tabaksteelt. Ook nadelig voor de tabaksteelt waren de tariefmuren die andere West-Europese landen instelden. De buitenlandse concurrentie nam steeds meer toe; Nederland was oorspronkelijk binnen Europa een pionier in de commerciële tabaksteelt, maar verloor die positie. De tabaksteelt nam vanaf toen in de loop van de eeuwen steeds meer af, met korte oplevingen tijdens oorlogen, omdat de buitenlandse import toen afnam. De tabaksteelt bleef wel bestaan, maar was nu meer gericht op grondstoffen voor buitenlandse verwerking van tabak in plaats van eindproducten. In deze tijd vond ook de overgang van pijptabak naar snuiftabak plaats.

Begin negentiende eeuw werd Nederland tijdelijk onderdeel van Frankrijk. Tijdens deze periode hadden de Fransen grote invloed op de Nederlandse én Amerongse tabaksteelt. De Nederlandse tabak mocht alleen aan de Fransen worden verkocht en door hen worden verwerkt. Ook werd het continentaal stelsel ingevoerd. Dit was een economische blokkade op de handel met Groot-Brittannië. Verder werd in 1811 de tabaksregie ingesteld, waarin bepaald werd dat tabakspercelen minstens 40 are groot moesten

▲ Portret van Godard Adriaan van Reede door Jürgen Ovens circa 1660. Kasteelheer Godard Adriaan van Reede was, voor zover bekend, de pionier van de Amerongse tabaksteelt. (Collectie Kasteel Amerongen)

▲ Portret van Lodewijk Napoleon, koning van Nederland in de Franse Tijd. Hij bezocht Amerongen en was erg enthousiast over de tabaksteelt. De Napoleonschuur is naar hem vernoemd. [Het Utrechts Archief, Beeldbank, Catalogusnummer 104099]

zijn en dat telers tabaksteelt bij de overheid moesten melden. De prijs van tabak werd vastgesteld en moest bij daartoe aangewezen magazijnen worden ingeleverd. De tabaksregie zorgde voor veel protest en werd na de Franse Tijd (1814) direct afgeschaft.

In juli 1808 kreeg Amerongen hoog bezoek en nam koning Lodewijk Napoleon enige dagen zijn intrek in kasteel Amerongen. Hij toonde tijdens dat bezoek ook belangstelling voor de tabaksfabricage. Aan de Franse tijd herinnert de Napoleonschuur. Deze werd gebouwd voor de inkwartiering van de soldaten van de Franse koning. Ook droegen de Fransen bij aan de bouw van vele tabaksschuren.

Halverwege de negentiende eeuw kwam er een omwenteling van de teelt voor snuiftabak naar de teelt voor ombladen en dekbladen van sigaren. Hiervoor was 'aardgoed' (de middelste bladeren van de tabaksplant) geschikter dan 'bestgoed' (de bovenste bladeren). Het lukte de telers in Amerongen om zich hieraan aan te passen. Vaak werd tabak verbouwd door kleine ondernemers. De band tussen de telers en de kopers was niet altijd even goed. Om deze reden kwamen er in Amerongen verenigingen voor tabaksbouwers,

zoals in 1854 de 'Maatschappij ter Bevordering der Tabakscultuur in Amerongen'. In 1875 werd in Amerongen een andere vereniging opgericht die ook de 'Maatschappij ter Bevordering der Tabakscultuur in Amerongen' genoemd werd. Graaf van Aldenburg Bentinck kwam direct na zijn intrede in 1879 op voor de arbeidsintensieve tabaksteelt. In het laatste kwart van de negentiende eeuw ging de tabaksteelt harder achteruit door toenemende concurrentie van fijnere Indonesische tabak.

In de twintigste eeuw nam de tabaksteelt steeds verder af met korte oplevingen als gevolg van oorlogen of modernisering van de tabaksteelt. Verenigingen voor tabaksbouwers waren er aanvankelijk nog wel. Van 1912 tot 1926 was er in Amerongen de 'Coöperatieve Vereeniging tot het behartigen van de belangen der tabaksplanters'. Tussen 1918 en 1940 was er de 'Tabaksplantersvereniging Amerongen, Elst en Rhenen'. Tijdens de wereldoorlogen vond er, net als in de Franse Tijd, veel smokkel en sluikehandel in de tabak plaats. Het beslag leggen op de tabaksoogst door de overheid in 1918 versterkte dit.

Illustratief is het verhaal is dat Amerongers in deze tijd, toen het donker was, door het bos liepen met

kruiwagens om kisten tabak naar het toenmalige station van buurtschap De Haar te verslepen. Hier lag de spoorlijn Amersfoort-Veenendaal waar via de goederenwagon van de stoomtrein tabak kon worden gesmokkeld. Veel van de tabaksteelt in Amerongen werd voor de Tweede Wereldoorlog al vervangen door weinig succesvolle initiatieven, zoals de teelt van bloembollen en bessen. Vanaf 1934 tot aan de oorlog was er zelfs een tijdelijke stop van de tabaksteelt. Er werden in Amerongen in de decennia voor en na de Tweede Wereldoorlog verschillende proeven gedaan met nieuwe tabaksrassen en er werd gewerkt aan modernisering van de tabaksteelt, bijvoorbeeld met 'eesten' en een 'flue-curing cel'. Wat dit precies voor gebouwen waren zal later in het deel over tabaksarchitectuur worden beschreven.

In de decennia na de Tweede Wereldoorlog kreeg de tabaksteelt een aantal grote klappen te verwerken, zoals de schimmelziekte 'Blue Mold' en het 'kunstomblad' waardoor de teelt van tabak voor ombladen overbodig werd. Dit leidde, in combinatie met de eerder ingezette achteruitgang, tot het stoppen van de tabaksteelt. Dit nog voordat de grootschalige antirookcampagnes zouden beginnen ...

Van zaadje tot sigaar

Gedurende het jaar waren er verschillende processen aan de orde bij de tabaksteelt. Aan het begin van elk kalenderjaar (in maart) werd de tabaksteelt van dat jaar voorbereid doormiddel van groenbemesting met ondergespitte stengels. De zaadjes werden dan voorgekiemd. Hierna werden ze in broeibakken gelegd waar ze tussen warme mest verder konden groeien.

Halverwege mei werden de jonge plantjes overgeplaatst naar het omgespitte tabaksland. Hier werden ze geplant op door windvangers beschermde bedden. Er vonden nu allerlei handelingen plaats bij de tabaksplant. Om de plant beter te laten groeien werd er verse aarde omheen gelegd, dit heette 'inschoppen'. Een andere handeling was het 'toppen' waarbij de knop van de tabaksplant weggehaald werd zodat er meer voedingsstoffen naar de bladeren gingen en deze in volume toenamen. Een nadeel hierbij was dat er zijscheuten ontstonden. Deze werden ook wel 'dieven' of 'zuigers' genoemd en moesten worden weggehaald. Ondertussen moest er steeds onkruid verwijderd worden, net als uitlopers. Het verwijderen hiervan heette 'suikeren'.

▲ Broeibak op het tabaksakkertje bij het Tabaksteeltmuseum anno 2023. (foto Ben Groeneveld)

In de overgangsperiode van zomer naar herfst werden de volgroeide bladeren geplukt. Bij het oogsten werden eerst de slechtste bladeren onderaan de plant, het 'zandgoed', geoogst. Hierna oogstte men de betere bladeren erboven, het 'aardgoed'. De beste bladeren daar weer boven, het 'bestgoed', werden als laatste geoogst. Helemaal onderaan zaten ook nog verlepte bladeren, die werden 'lompen' en 'kleingeel' genoemd.

Tabak wordt geplukt in Amerongen. (Het Utrechts Archief, Beeldbank, Catalogusnummer 16419)

Ook na het plukken vond er nog een handeling plaats. Bij dit zogenoemde 'strippen' werd de hoofdnerf uit het blad verwijderd. In elk blad kwam een snee en hieraan werden de bladeren aan een stok geregen. Zo'n stok heette een 'spijl' en deze kwam in de tabaksschuur te hangen aan een stelsel van houten vierkantjes, de 'hanken'. Tussen de bladeren op de spijl moest ruimte zijn. Dit maken van ruimte heette 'schokkeren'. Het drogen duurde één á twee maanden. Hoelang dit precies duurde, was afhankelijk van het weer.

Na het drogen gingen de bladeren op vierkante rekken. Ook werden de bladeren gefermenteerd. Hierbij werden ze nat gemaakt en vervolgens opgestapeld, waardoor de stapel ging broeien en gisten. Als de kern van de stapel 50 graden Celsius was, werd de stapel verlegd. Dit gebeurde meerdere keren. Vervolgens werden de bladeren gesorteerd en in bossen gebonden. Een eenheid die hierbij veel gebruikt werd was de 'klamp'. Dit was een bundel van 30 samengebonden gedroogde bossen tabaksplanten. De bossen werden in balen geperst en de bladeren werden in de waag gewogen. Vervolgens was de tabak klaar om aan de handelaren geleverd te worden en ging het naar de fabriek. Op het land werden de overgebleven stengels van de tabaksplanten aan het eind van het jaar ondergespit of geploegd als groenbemesting en dit hele proces begon het jaar erna opnieuw.

Tabak hangt te drogen met behulp van verticale en horizontale balken die verdeeld zijn in vlakken, de zogenaamde hanken. Daaraan werden de horizontale sporen met de tabaksbladeren opgehangen. (Collectie Heemkundige Stichting Amerongen)

Opbrengsten en grondstoffen

De opbrengst van de tabaksvelden was ongeveer als volgt: op 1 hectare tabaksgrond stonden 45.000 planten waarvan aan elke plant 10 tot 15 bladeren kwamen. Dit zorgde voor ongeveer 1250 kilo aan tabak. Zo'n hectare had één tabaksschuur nodig van 20 bij 8,5 meter met 15.000 spijlen. Hier waren in totaal 12.000 manuren werk voor nodig. Dit was arbeidsintensief, ter vergelijking maar liefst achttien keer meer uren dan bij graanteelt het geval was.

De tabaksteelt was ook mestintensief. Voor een hectare was 21.000 kilo aan mest nodig. Omdat de bemesting, net als het gebruik van andere grondstoffen zoals water en hout, belangrijk was voor de tabaksteelt, wordt hier wat dieper op ingegaan.

Intensieve bemesting was nodig omdat de tabaksplant in het relatief koude Nederlandse klimaat een kortere groeiperiode en een minder ontwikkeld wortelstelsel had. Vanwege de korte groeiperiode was een snelle groei van de tabaksplant nodig.

De bemesting verbeterde de structuur en het vochthoudende vermogen van de grond en zorgde ervoor dat de tabaksplant elk jaar opnieuw geteeld kon worden, dus zonder braakperiodes/vruchtwisseling. Het zorgde

bovendien voor voedingsstoffen. Belangrijk hierbij waren vooral kalium, kalk, stikstof en fosforzuur in een humusrijke grond. De voedingsstoffen moesten ook op het juiste moment en in de juiste hoeveelheid worden toegediend.

Voor de bemesting van de tabaksplanten in Amerongen zijn vele soorten mest gebruikt, vooral schapen-plaggenmest en duivenmest. De meeste soorten slechts experimenteel en op kleine schaal of tijdelijk. Opmerkelijke voorbeelden van bemesting waren het gebruik van wollen lompen en straatvuilnis.

De tabaksplant had om te groeien vocht nodig. De tabaksakkers lagen op de rand van de heuvelrug en het water werd zowel boven als beneden de Utrechtse Heuvelrug verzameld. Van boven de heuvelrug werd regenwater naar waterputten op de akkers geleid. Beneden was de rivier de Nederrijn van waaruit water gehaald werd. In de twintigste eeuw waren er bovendien waterleidingen om de plantages van water te voorzien.

Hout was nodig voor de productie van windschermen, spijlen, hanken en tabaksschuren. Omdat tabak windgevoelig was, werden er rondom de akkers windschermen geplaatst. Deze bestonden uit takken van 2 meter met in elkaar gevlochten

▲ Windscherm om het tabaksakkerijtje bij het Informatiecentrum van Het Utrechts Landschap anno 2025. (foto OMDA)

zijkakjes. Om de takken groeiden zogenoemde Amerongse bonen. Ook hennep is in Amerongen als windscherm gebruikt. De vierkante akkertjes die door deze schermen ontstonden, werden in Amerongen kwartieren genoemd.

Voor de spijlen werd elzen-, dennen-, essen-, wilgen- en sparrenhout gebruikt. Vooral grove dennen waren geschikt. In Amerongen was er zelfs een bos met grove dennen dat het Spijlenbos genoemd werd. Belangrijk om te benoemen is dat dennen onder Amerongers vaak sparren genoemd werden. Wanneer het in Amerongse

literatuur dus over sparren gaat, kan het zo zijn dat het eigenlijk over dennen gaat. Er waren op de heuvelrug meerdere sortimenten voor de tabaksteelt en ook beneden uit de uiterwaarden, de grienden langs de Ameronger Wetering en de hakhoutbossen in Langbroek, werd hout gehaald. Over het hout dat voor de hanken gebruikt werd, is in de literatuur opvallend weinig te vinden. Voor de tabaksschuren was hout van grove dennen, fijnsparren, zilversparren en winter- en zomereiken geschikt. Later werd hout van Douglassparren uit de Ardennen en het Zwarte Woud gebruikt. Ook de 'Houtzagerij Langbroek' leverde hout.

BEWONER TABAKSSCHUUR KERSWEG, HANS HERREMANS

Interieur van de tabaksschuur aan de Kersweg 28A anno 2025. Bovenin zijn nog hanken en (horizontale) sporen te zien waaraan tabaksbladeren geregen zijn. Ten tijde van de tabaksteelt liepen de hanken en sporen tot ongeveer twee meter boven de grond.

Tabaksschuur aan de Kersweg 28A anno 2025.
De tabaksschuur heeft stenen voor- en achtergevels.

[foto's OMDA]

De tabaksschuur van Hans Herremans aan de Kersweg in Amerongen is een van de weinige bewoonde tabaksschuren waarin het stelsel van sporen nog te zien. Aan de nog aanwezige hanken en spijlen werd de tabak opgehangen om te drogen. Er hangen zelfs twee spijlen met tabaksbladeren in de woonruimte.

De tabaksschuur is erg groot, 38 m lang en 9 m breed. Daardoor is er genoeg ruimte voor bewoning én is er ruimte om een groot deel van de dakconstructie met de sporen zichtbaar te houden. Dat geeft de tabaksschuur een zeer karakteristieke sfeer.

De tabaksschuur is volgens de gevelsteen gebouwd in 1808 en vormt een ensemble met de boerderij Rodestein. Het geheel was in 1808 in handen van de familie Versteegh, bekende tabakshandelaren in Amerongen. Hans kocht de schuur in 1999.

De tabaksschuur was in 1999 volledig vervallen. Je kon, aldus Hans, door het dak naar buiten kijken. De Amerongse architect Jan Griffioen nam de ontwerpopdracht aan en is met Hans en zijn

toenmalige partner aan de slag gegaan. In feite is er een nieuwbouwhuis in de tabaksschuur gebouwd, maar wel met zoveel mogelijk behoud van karakteristieke elementen. Naast de aanwezigheid van de sporen en het zicht op de dakconstructie en de gebinten betekent dit ook de afwezigheid van dakgoten. In alle kamers in het huis zijn karakteristieke elementen terug te vinden.

Het huis is met de renovatie volledig geïsoleerd en heeft vloerverwarming gekregen. Hierdoor zijn de energiekosten altijd beperkt gebleven. Recent heeft Hans het hele huis verduurzaamd met een aardwarmtepomp en 60 zonnepanelen. Hij is nu volledig van het gas af en kookt elektrisch.

Zijn er ook nadelen aan de bewoning van dit rijksmonument? Hans ziet ze niet, behalve misschien dat het wel erg groot is. Het onderhouden van het huis en de tuin kost veel tijd. Hans heeft een aantal adviezen voor mensen die een monumentaal pand willen opknappen: doordenk het ontwerp goed; probeer zoveel mogelijk originele details te behouden en in het zicht te houden. En vooral, wordt geen slaaf van je huis en geniet ervan.

TABAKSTEELT: TUSSEN RIJKDOM EN ARMOEDE

Een exotisch gewas op de heuvelrug

De tabaksculturen in Amerongen droegen vanaf de 17e eeuw substantieel bij aan de welvaart van het dorp. Wat betreft de oorsprong van de tabaksteelt is enige voorzichtigheid op zijn plaats. De eerste vermelding van tabaksteelt duikt rond 1645 uit de bronnen op. De kasteelheer Godard Adriaan van Reede (1621-1691) kocht toen een 'toebax-camp', een stuk land geschikt voor de tabaksteelt. Dat is uit de bronnen te herleiden, maar of hij daarmee de eerste was, blijft de vraag: er kunnen ook Amerongse boeren zijn geweest die hem voorgingen. De bronnen zwijgen daar (vooralsnog) over.

De welvaart was niet evenredig verdeeld. Er was een groot sociaal verschil tussen de rijke tabaksboeren en handelaren en de veel grotere groep werkers in en rond de tabaksvelden. Deze veel anoniemer gebleven groep verrichtte het handwerk. In augustus begon het plukken van de tabaksbladeren waarbij het complete gezin werd ingeschakeld. De jongste kinderen brachten de oogst naar de droogschuren, hun oudere broertjes en zusjes sneden de bladeren in en regen deze aan lange spijlen. Het benodigde hout

voor onder andere de tabaksschuren, spijlen en windschermen, werd door Amerongers in het nabijgelegen bos gekapt en aangevoerd. De volwassenen hingen de volle spijlen op in de 'hank', daar werden de tabaksbladeren gedroogd. Er heerste grote economische bedrijvigheid verdeeld over vele handen.

De kasteelheren behoorden tot de invloedrijke eigenaren van de tabaksgronden, evenals Amerongse families als Versteegh en Van Os. Steeds meer boeren in het dorp maakten de ommezwaai naar deze bedrijfstak. In 1830 werd in Amerongen op in totaal 105 hectare tabak geteeld, 28 hectare van de tabaksgronden was in handen van het kasteel, een kwart van de teelt. De druk op de beschikbare grond lijkt groot te zijn geweest. Op 4 juni 1792 vaardigde de Schout van Amerongen een publicatie uit 'tegen het bederven en belemmeren der publieke wegen en voetpaden'. De eigenaren van de tabaksvelden rekten de beschikbare grond zodanig op, dat de tabakshaggen op de openbare weg kwamen te staan. De wegen versmalden daardoor dusdanig dat, om stremming van het doorgaande verkeer te voorkomen, ingrijpen noodzakelijk was.

Het drogen van tabaksbladeren in een tabaksschuur op de Utrechtse Heuvelrug. [HUA. Inv.nr: 128050].

Toen in het laatste kwart van de 19e eeuw de tabaksculturen minder lucratief werden nam de toenmalige kasteelheer, Godard van Aldenburg Bentinck (1857-1940), vanuit het kasteel initiatieven om het tijt keren. Hij werd de pleitbezorger van revitalisering van de tabaksculturen en initiatiefnemer van de in Amerongen opgerichte tabakskoöperaties. Zijn poging de tabakscultuur tot nieuwe bloei te brengen, strandde echter en was in zekere zin contraproductief. De deelnemers leden aanzienlijke financiële verliezen. Maar belangrijker was dat de aanhoudende focus op de tabak, andere initiatieven in de weg stond. Waar Rhenen (door industrialisatie) en Leersum (door activering van de recreatie) erin slaagden de economische neergang in positieve zin om te buigen, lukte dat in Amerongen niet. Het dorp maakt deel uit van de Stichtse Lustwarande waar de toeristische sector zich, evenals aan de kustplaatsen, ontwikkelde. Rhenen zette stevig in op een toeristische infrastructuur. In het buitengebied van Rhenen werd de nog altijd bestaande (fraaie) Autoweg aangelegd. De Rhenense gemeenteraad besloot tot deze investering om de groeiende groep (welvarende) automobilisten te verleiden voor een toeristische rit met als eindbestemming het op deze toeristen voorbereide Rhenen. Ook Leersum koos voor het toerisme.

De herberg is de markt waar men de armoede met de liter verkoopt

Amerongen heeft in haar geschiedenis bepaald geen gebrek aan logementen en tapperijen gehad. De Rode Leeuw, de Posthoorn, Buitenlust en diverse andere plaatsen van verstrooiing waren beschikbaar. Maar of we dit nu moeten duiden als een welvaartsverschijnsel of het tegenovergestelde daarvan, vraagt om meer inzicht. De Amerongse tabakscultuur die zich vanaf de 17e eeuw ontwikkelde en ruim drie eeuwen stand zou houden was van grote invloed op de sociale- en economische verhoudingen in het dorp. De rijkdom als gevolg van de tabakshandel is nog altijd zichtbaar in het dorp. Met name zichtbaar in de vele statige woningen aan de Burgemeester Jhr. H. van de Boschstraat. We publiceerden hier eerder over in het themaboekje over deze straat. Toch was het zeker niet alles goud wat er blonk en herberg/café bezoek was vrij algemeen. Je kon je daar vermaken met allerlei spelletjes, zoals bord-, kaart- en dobbelspellen. En dat alles onder het genot van meer of minder alcohol.

- ◀ Rustende wandelaar met een glas rode wijn. In een herberg roken mensen hun pijp, drinken bier en maken een praatje met elkaar. Cornelis Troost ca.1706-1750. (Collectie Rijksmuseum inv.nr: RP-T-FM-149)

Het gebruik van jenever en ander gedestilleerd lag rond 1900 hoog. 'Drankmisbruik', oordeelden geheelonthoudersverenigingen. De bekende Groningse aardrijkskundeleraar Pieter Roelf Bos was de maker van wat later de alom bekende 'Bosatlas' ging heten. Bos was ook auteur van schoolboeken. In zijn 'Beknopt Leerboek der Aardrijkskunde' (1880) omschreef hij de vele deugden van de Nederlander. 'Dronkenschap', schreef Bos, 'mag met het volste recht de grootste ondeugd van het Nederlandse volk genoemd worden'.

Met de industrialisatie begon men in te zien dat drankmatiging bij arbeiders gestimuleerd moest worden. Drankgebruik werd beschouwd als een van de oorzaken van armoede. Er gingen steeds meer stemmen op dat werkgevers en bestuurders het drankgebruik actief moesten tegengaan. In de tweede helft van de negentiende eeuw kwamen geheelonthoudersbewegingen sterk op, met het doel de arbeider te bewegen om geen alcohol te drinken zodat hij zich kon ontwikkelen.

“Waar herbergen zijn, wordt gedronken, daar zijn zij voor, en waar gedronken wordt, slaat men licht tot baldadigheid en losbandigheid over en (-) was het leven bij

die herbergen, van die goeden ouden tijd, nu juist niet altijd even zedig en eenvoudig.’
[L. Springer, De Haarlemmerhout van 1583 -1896, Haarlem 1896].

De Blauwe Knoop

Het symbool van de drankbestrijders was de blauwe knoop. In de jaren zeventig van de negentiende eeuw kregen zij steeds meer steun en nam de roep om staatsingrijpen toe. Het gemiddeld gebruik van gedestilleerd alcohol was gestegen van zes liter in 1847 naar negen liter pure alcohol in 1874 per hoofd van de Nederlandse bevolking. De zorgen over de overlast die dat veroorzaakte namen toe. Ministers die aanvankelijk de drankindustrie wilden beschermen, staakten hun verzet en steunden een drankwet om alcoholgebruik te reguleren.

In Amerongen maakte de predikant ds. H.J. Couveé, als voorzitter van de afdeling Amerongen van de 'Nationale Christelijke geheelonthoudersvereniging', zich sterk om het aantal vergunningen voor de verkoop van sterke drank te verlagen. In het verzuilde Nederland was ook de bestrijding van drankmisbruik langs verzuilde lijnen geregeld. De protestants christelijke vereniging liet als doel opnemen:

“ 'Het doel der vereeniging is, onder den drang der liefde van Christus, overeenkomstig de roeping der Christelijke gemeente den strijd te voeren tegen de heerschende drinkgewoonten, in welke een der machtigste hinderpalen voor den bloei der gemeente en haren invloed naar buiten gevonden wordt'.

Amerongen had in de hervormde predikant Ds. Couveé een sterk pleitbezorger voor de strijd tegen drankmisbruik. Burgemeester en wethouders voelden echter niets voor dwingende maatregelen en gaven aan geen behoefte te hebben aan wettelijke regulering. De wethouders constateerden op basis van de terugloop van processen verbaal inzake openbare dronkenschap, dat het alcoholgebruik danig was

▲ De Kroeg gesloten, Albert Hahn (1877-1918) Geheugen van Nederland. [Publiek domein]

teruggelopen. Het zou een met regelmaat terugkomende discussie opleveren. In een repliek in 1928 vatte de Amerongse Courant een lezing samen die gewijd was aan de drankproblematiek en waarin de spreker, secretaris van de Bond, een 'gloedvol' betoog hield over het verminderde drankmisbruik: 'dat was slechts vertekend beeld', volgens de spreker. Het had andere vormen aangenomen. Kroegen waren aan het verdwijnen, maar 'thans zijn het danshuizen en drankpaleizen waar de bezoekers met grammofoon en radio binnengelokt worden'. Het aantal vergunningen werd niet ingeperkt en Couveë bleef strijden, ook tegen de bierkaai.

Armoedebestrijding

De teruglopende werkgelegenheid en stagnerende tabaksindustrie aan het eind van de 19e eeuw zorgde ervoor dat Amerongen verarmde. De dorpsnotabelen, onder aanvoering van graaf van Aldenburg Bentinck, namen in 1890 het initiatief tot oprichting van de 'Amerongsche vereniging tot verschaffing van Arbeid'. Men beseftte dat veel arbeiders in de herfst en winter niet konden rondkomen en dus schulden maakten. De vereniging werd opgericht voor de duur van 29 jaar en zou officieel tot 1919 bestaan. Er was sprake van een grote mate van continuïteit,

bestuursleden bleven jarenlang hun functie uitoefenen. De werkverschaffing zag kans in deze koude tijden gemiddeld zo'n dertig man aan het werk te houden; ze maakten rijsbezems en hakten beukenhoutblokken.

Oorlogsjaren

Tijdens de Eerste Wereldoorlog werd de sigaret zeer populair. Het roken ervan werd enthousiast aangeraden, omdat ze goedkoop waren en vanwege hun kalmerende bijwerking. Het stilvallen van de handel in tabak uit gebieden als Nederlands-Indië en de Verenigde Staten maakte herstart van tabaksteelt in Nederland lucratief. Zo lucratief dat het ministerie van Landbouw een handboekje verstrekke over de tabaksteelt. Ook in Amerongen leefde de teelt op. Tijdens het interbellum zakte de vraag echter al snel weer in, om tijdens de Tweede Wereldoorlog opnieuw een ervaring te ondervinden.

Over heel Nederland verspreid probeerde men tijdens de Duitse bezetting met eigen teelt voldoende tabak te vervaardigen en deze in de nog bestaande tabakskerverijen tot 'amateur-tabak' en sigaretten te herscheppen. Tabak werd tijdens de oorlogsjaren ook gebruikt als ruilmiddel, ook op de zwarte markt.

Tijdens de Tweede Wereldoorlog gebruikten deelnemers aan het verzet tegen de nazi's en aanhangers van het Nederlandse koningshuis soms de afkorting O.Z.O. Deze werd ook in sigarettenreclames opgenomen om aan te tonen dat men de naar Engeland uitgeweken koningin en haar familie niet was vergeten. De afkorting stond voor 'Oranje zal overwinnen'.

▲ O.Z.O. – Oranje Zal Overwinnen op een pakje sigaretten. (Publiek domein)

De geallieerden deelden na de oorlog massaal sigaretten uit. Na 1945 herstelden de aanvoerlijnen met gebieden waar de betere tabak vandaan kwam. De inheemse Amerongse tabak kreeg het opnieuw zwaar te verduren. Het ging na de bevrijdingsjaren met de teelt in Amerongen snel bergafwaarts.

Zonder de ervaring gedurende de beide wereldoorlogen zou de tabaksteelt in Amerongen waarschijnlijk al eerder haar belang als economische pijler van het dorp hebben verloren. Na de laatste oorlog nam het belang van tabak steeds verder af. De schimmelziekte valse meeldauw/Blue Mold gaf uiteindelijk de genadeslag. De laatste teler in Nederland uit Elst stopte in de jaren zeventig. Amerongen houdt in het Amerongs Historisch Museum de geschiedenis van de tabaksteelt levend. Een paar kilometer oostelijker bij Elst, ligt de Plantage Willem III. Nu een fraai natuurgebied waar gewandeld kan worden over de heide waar ooit een grote tabaksplantage lag. Ook zijn in en om Amerongen nog altijd traditionele tabaksschuren zichtbaar. Straatnamen als Dwarsakkers en Tabaklaan herinneren aan de verdwenen velden. Het Utrechts Landschap reconstrueerde in 2012 een tabaksveld bij het museum, om te laten zien hoe de velden er vroeger uitzagen. Het wordt nog altijd door vrijwilligers onderhouden en is het hele jaar vrij te bezichtigen.

AANNEMERSBEDRIJF LEGEMAAT VAN ELST, ARIAN DOORNENBAL

Ameronger Ivo Verbeek aan het werk voor Legemaat van Elst.

INTERVIEW

Aannemersbedrijf Legemaat van Elst is gespecialiseerd in timmerwerk. Zij werken als hoofdaannemer samen met onderaannemers op andere vakgebieden, zoals installatie, elektriciteit en duurzaamheid. Het voortraject wordt vaak door een architect gedaan.

Van de 35 timmermannen werken er 4 permanent aan het renoveren en restaureren van monumenten. Legemaat van Elst heeft als een van vijftig bedrijven in Nederland een restauratiecertificaat. Dat is een kwaliteitskeurmerk waaraan allerlei eisen zijn verbonden, onder meer op het gebied van hoeveelheid restauratiewerk en opleidingen. Met dit certificaat verbeteren ze, aldus Arian, ook de kwaliteit van hun andere timmerwerk.

Wat tabaks-gerelateerde renovatie betreft hebben ze een tabaksschuur in Elst gerenoveerd en schaapskooien op de Treek. Verder zijn ze onder meer actief op Kasteel Amerongen. Hun uitdaging is altijd om zo dicht mogelijk bij het originele monument te blijven en om met zo duurzaam en origineel mogelijke materialen te werken. Dat kan soms bijten met het beschikbare budget. Datzelfde geldt voor verduurzaming in energie. Daarbij speelt uiteraard ook de regelgeving voor monumenten een rol. Niet alles wat je zou willen is mogelijk.

Timmermannen komen bij Legemaat van Elst binnen met een mbo-timmeropleiding op niveau 2 of 3. Zij faciliteren opleidingen en cursussen voor degenen die zich willen specialiseren in restauratiewerk. Deze opleidingen worden georganiseerd door het Nationaal Centrum voor Erfgoedopleidingen in Amersfoort, dat gelieerd is aan de Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed. Het is in de praktijk moeilijk om jonge mensen te interesseren voor restauratiewerk. Volgens Arian bestaat het verkeerde beeld dat dit werk moeilijker zou zijn dan nieuwbouw. Verschillende jonge medewerkers komen daar gelukkig na verloop van tijd op terug, omdat ze zien dat het restauratiewerk leuk en afwisselend is. Bijvoorbeeld het frezen en ornamenten maken, wat vooral in de werkplaats gebeurt, vinden ze leuk. Natuurlijk speelt ook het landelijke personeelsprobleem een rol.

Arian heeft ook een aantal adviezen voor (nieuwe) monumentbezitters. Namelijk, probeer zoveel mogelijk water en wind tegen te houden door een goed en geïsoleerd dak. Dakrenovatie is vaak duur en dan kiezen mensen toch liever voor een nieuwe keuken. Onverstandig volgens Arian. Let verder goed op het onderhoud en het schilderwerk binnen en buiten. Met slecht schilderwerk binnen kan je ook problemen buiten krijgen.

TABAKSARCHITECTUUR

In Amerongen vallen ze snel op: zwarte houten schuren met een opvallend groot dak vol met dakpannen. Al eeuwenlang bepalen deze tabaksschuren een deel van het uiterlijk van dit dorp. De schuren werden gebruikt voor het drogen van tabaksbladeren, nadat deze geplukt waren. Deze schuren hebben behalve in Zuidoost-Utrecht in veel meer Nederlandse regio's gestaan. Na het stoppen van de tabaksteelt in de twintigste eeuw zijn veel tabaksschuren verdwenen. Uniek aan Amerongen is dat het, samen met het naastgelegen Elst, de enige plek in Nederland is waar nog tabaksschuren zijn overgebleven (en ook nog eens tientallen).

Naast de tabaksschuren, zullen in dit hoofdstuk ook andere soorten architectuur besproken worden. Het gaat dan om gebouwen die gerelateerd waren aan de tabaksteelt. Gebouwen die te maken hadden met de productie van grondstoffen voor de tabaksteelt, moderne opvolgers van tabaksschuren en objecten waarvan de architectuur door de tabaksteelt geïnspireerd is, hoewel deze niet direct bij de tabaksteelt betrokken waren.

Tabaksschuren

Een tabaksschuur wordt gedefinieerd als een lange, met pannen zonder dokken gedekte en van vele luiken voorziene schuur met van binnen latwerk (hanken), waarop tabaksbladeren, aan spijlen geregen, gedroogd werden. Tabaksschuren waren een Nederlandse uitvinding en de eerste tabaksschuren verschenen rond 1660. Hiervoor werden tabaksbladeren gedroogd op andere plekken zoals zolders, afdakjes, graanbergen en stallen. Tabaksschuren maakten eerst onderdeel uit van andere gebouwen. Een voorbeeld hiervan waren tabaksboerderijen, feitelijk tabaksschuren met een woongedeelte.

De eerste op zichzelf staande tabaksschuren verschenen vanaf de Franse Tijd in Amerongen. De architectuur van de tabaksschuren was uitsluitend gebaseerd op de functie van het gebouw. Typisch Amerongs is dat de schuren symmetrisch en relatief laag gebouwd zijn. Daarnaast zijn ze drie-beukig. Dat wil zeggen dat de schuren een steil dak hebben dat laag doorloopt over de gebinten. Daardoor ontstaat er een middenruimte

binnen de gebinten en aan weerszijde een ruimte buiten de gebinten.

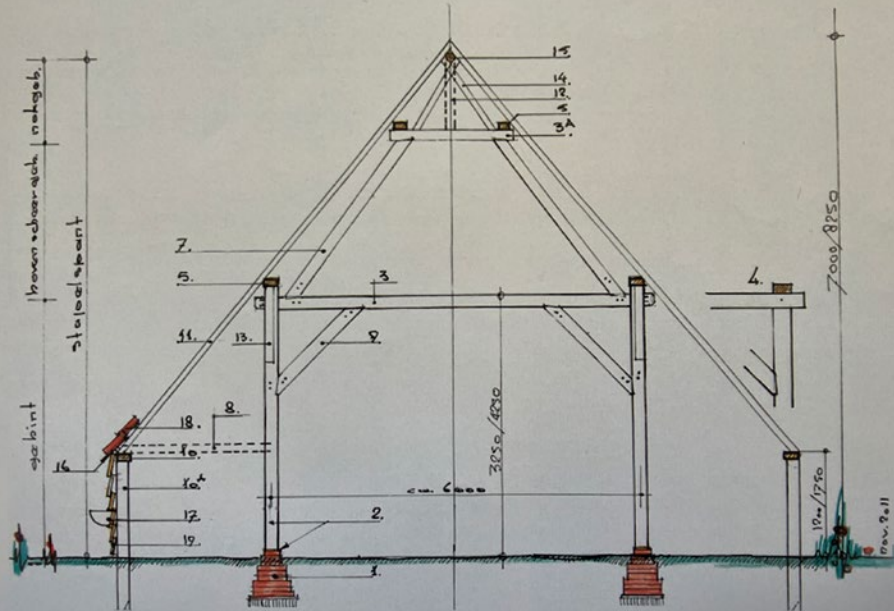
Aan de buitenkant bestaat een tabaksschuur meestal uit zwart geteerd en gepotdekseld hout, maar er zijn ook stenen tabaksschuren zoals die aan de Koenestraat 57 en aan de Majoorweg. Op het grote dak liggen doorgaans rode en soms blauwe, Hollandse dakpannen. Boven op de gevel staat een gevelteken. In Amerongen is dit veelal een tulp. In de plattelandsarchitectuur verwijst de tulp naar vruchtbaarheid.

▲ Tabaksschuren aan de Veenseweg anno 1981.
(Collectie Heemkundige Stichting Amerongen)

Tabaksschuur

algemene doorsnede

Legenda

1. Poer, gemetseld, diep vorstvrij
ca. 750 mm + vaste grondslag	10. Muurplaat
2. Gebintstijl - spantbeen, waaronder
stijlzool	10A. Wandstijl
3. Ankerbalk - spantbalk	11. Daksporen
3A. Jukdekbalk	12. Makelaar - nokstijl
4. Dekbalkgebint	13. Gebintplaat schoor - wijnbanden*/
windschoor
5. Gebintbalk - wormplaat*/vliering/
ronde gording	14. Nokstijlschoor
6. Hanebalk - niet bij stapelskant	15. Nok - nokgording/nockgebint*
7. Jukbeen - stijl	16. Vogelschroot - niet origineel
8. Zijbeukgebintbalk - meer bij boerderijen	17. Ventilatieluik
9. Gebintbalkschoor - korbeel/crijbeel*	18. Oudhollandse dakpannen, kleur rood/
blauw, blauw zijn gesmoorde pannen
	19. Potdekselwerk, waarin ventilatieluik

* 16e eeuws

Dakhelling: 400/550

Toegepaste houtsoorten:

- inlands/regionaal
 - (houtzagerij Langbroek)
 - grenenhout - grove den
 - vurenhout - fijnspar
 - dennenhout - zilverspar
 - eikenhout - winter-/zomereik
- Laatste jaren vooral: Douglasspar,
grote maten, afkomstig uit de
Ardennen en het Zwarte Woud

In de muren zitten ventilatieluiken en aan de voorkant bevindt zich een dubbele deur. Aan de binnenkant is er sprake van een constructie van gebinten waarin een stelsel van houten planken in de vorm van vierkantjes bevestigd is. Dat zijn de hanken, waaraan de sporen met de tabaks-

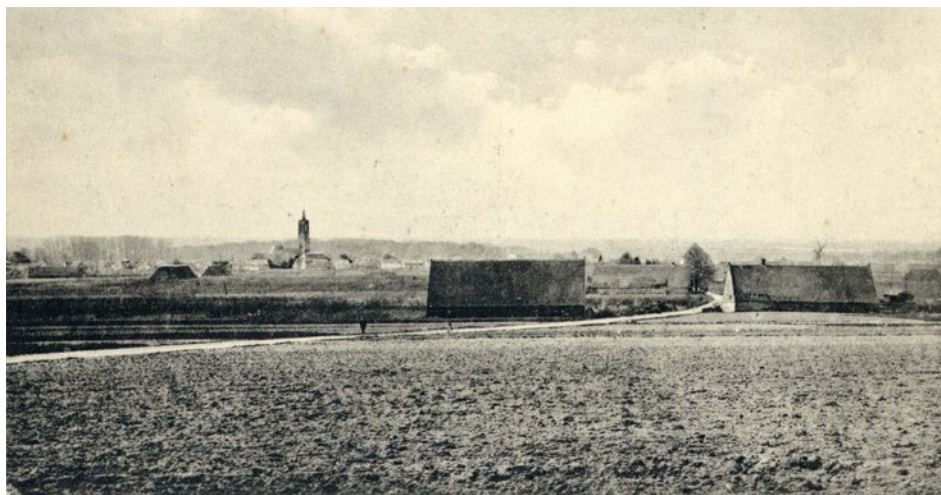
bladeren opgehangen zijn. Al met al bestaat de architectuur van tabaksschuren uit enkele tientallen gedetailleerde onderdelen waarover meer te lezen valt in het boek 'De Amerongse Tabaksschuur - Ontwikkelingen door de eeuwen heen' van Cees Delfgou.

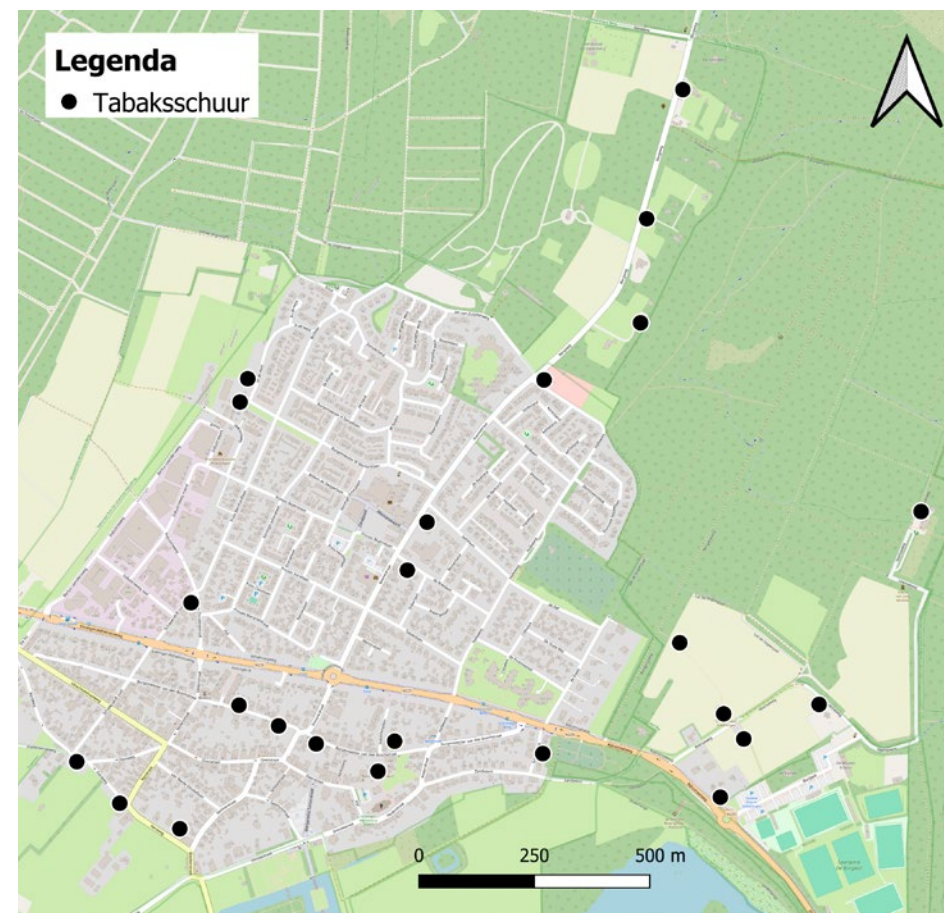
▲ De binnenkant van de tabaksschuur met hanken, Donkerstraat / Kersweg anno 1971.
(Collectie Sake en Mirjam Hemstra)

Over de locaties van de tabaksschuren in Amerongen is er van de periode vóór het verschijnen van het eerste kadaster in 1832 weinig bekend. We moeten het doen met teksten; topografische kaarten zijn er niet. Op de kadasterkaart van 1832 die te zien is op de website van HisGIS, de digitale en openbare versie van de kadasterkaart van 1832, staan tabaksschuren aangegeven met de term 'schuur' dat ook op een tuinschuur kan slaan. Op basis van de ligging van deze schuren ten opzichte van tabaksland kan er gezegd worden dat er rond deze tijd ongeveer

55 tabaksschuren in Amerongen stonden. Belangrijk om te weten is dat deze kadasterkaart een momentopname is en dat er vooral in de periode 1810-1840 veel tabaksschuren in Amerongen gebouwd werden. Een andere kaart van de Amerongse tabaksschuren laat de periode 1940-2012 zien. In deze periode stonden er 61 tabaksschuren in het dorp. Tegenwoordig zijn er verspreid over Amerongen nog 25 tabaksschuren. Er hebben in Amerongen in totaal tenminste 122 tabaksschuren gestaan.

▲ Tabaksschuren in Amerongen. (Het Utrechts Archief, Beeldbank, Catalogusnummer 6880)

▲ Ligging Amerongse tabaksschuren anno 2025. (Ben Groeneveld, 2025 via QGIS met OSM Standard)

Overige gebouwen met een functie voor de tabaksteelt

Na het drogen van de bladeren in de tabakschuren waren er nog meer gebouwen waar een deel van het productieproces van de tabaksteelt plaatsvond. Tabak werd gewogen in een

tabakswaag voordat het aan de handelaren geleverd werd. Een eerste stond vanaf de zeventiende eeuw aan de Hof, links van het oude gemeentehuis. Begin 19e eeuw verhuisde de waag naar de Napoleonschuur aan de Burg. Jhr. H.v.d. Boschstraat 44. De Napoleonschuur

werd in 1806 gebouwd in opdracht van Lodewijk Napoleon voor de inkwartiering van Franse soldaten. Na de val van Napoleon werd de Napoleonschuur gekocht door de bekende tabakshandelarenfamilie Versteegh.

Zij installeerden er een waag en een tabakspakhuis. Daar werd de tabak klaar gemaakt voor de verzending naar de fabrieken. De weegschaal is nog steeds in het bezit van de huidige eigenaren van de Napoleonschuur.

De Napoleonschuur.

[Collectie Heemkundige Stichting Amerongen]

Tabakopslag in de Napoleonschuur rond 1925.

[Collectie Heemkundige Stichting Amerongen]

Voor het kerven van tabak waren er tabakskerverijen. Bekend is dat er hiervan rond 1850 veel in Amerongen stonden. Er heeft bovendien vanaf deze tijd een tabakskerverij gestaan in Amerongen die tegelijkertijd een sigarenfabriek

was. Deze was van A. Bos en bestond tot 1940. De sigarenfabriek stond op de plek waar nu Zandvoort 11 staat, naast de voormalige smidse op nummer 9.

▲ Huis waar de sigarenfabriek A. Bos gevestigd was, Zandvoort 11. Dit werd later afgebroken.
[Collectie Heemkundige Stichting Amerongen]

Architectuur gerelateerd aan grondstoffen voor tabaksteelt

Er was voor de productie vooral mest, water en hout nodig. Voor de schapen-plaggenmest verschenen er schaapskooien in het landschap, waarvan er opmerkelijk genoeg weinig tot geen in Amerongen gestaan hebben. Volgens overlevering heeft er een schaapskooi in het midden van de eng aan de westkant van het dorp gestaan, maar onbekend is of dit niet net onder Leersum viel. In Leersum hebben er heel veel

gestaan, waardoor ze in Amerongen blijkbaar niet nodig waren. Voor duivenmest waren er duiventillen en duiventorens. Duiventorens hebben niet in Amerongen gestaan, maar hiervan staat er nog wel één in Leersum. Ook bij de Langbroekerwetering is nog een opvallende duiventoren te vinden. Duiventillen of duivenkasten staan nog op de Andrieskerk en Kasteel Amerongen. Voor de waterproductie werden op de zuidkant van de Amerongse eng minstens vier waterputten aangelegd.

▲ Duivenkast in het koetshuis van kasteel Amerongen anno 2025. Dit is de grootste duivenkast van Nederland, het is 44 meter lang. [foto OMDA]

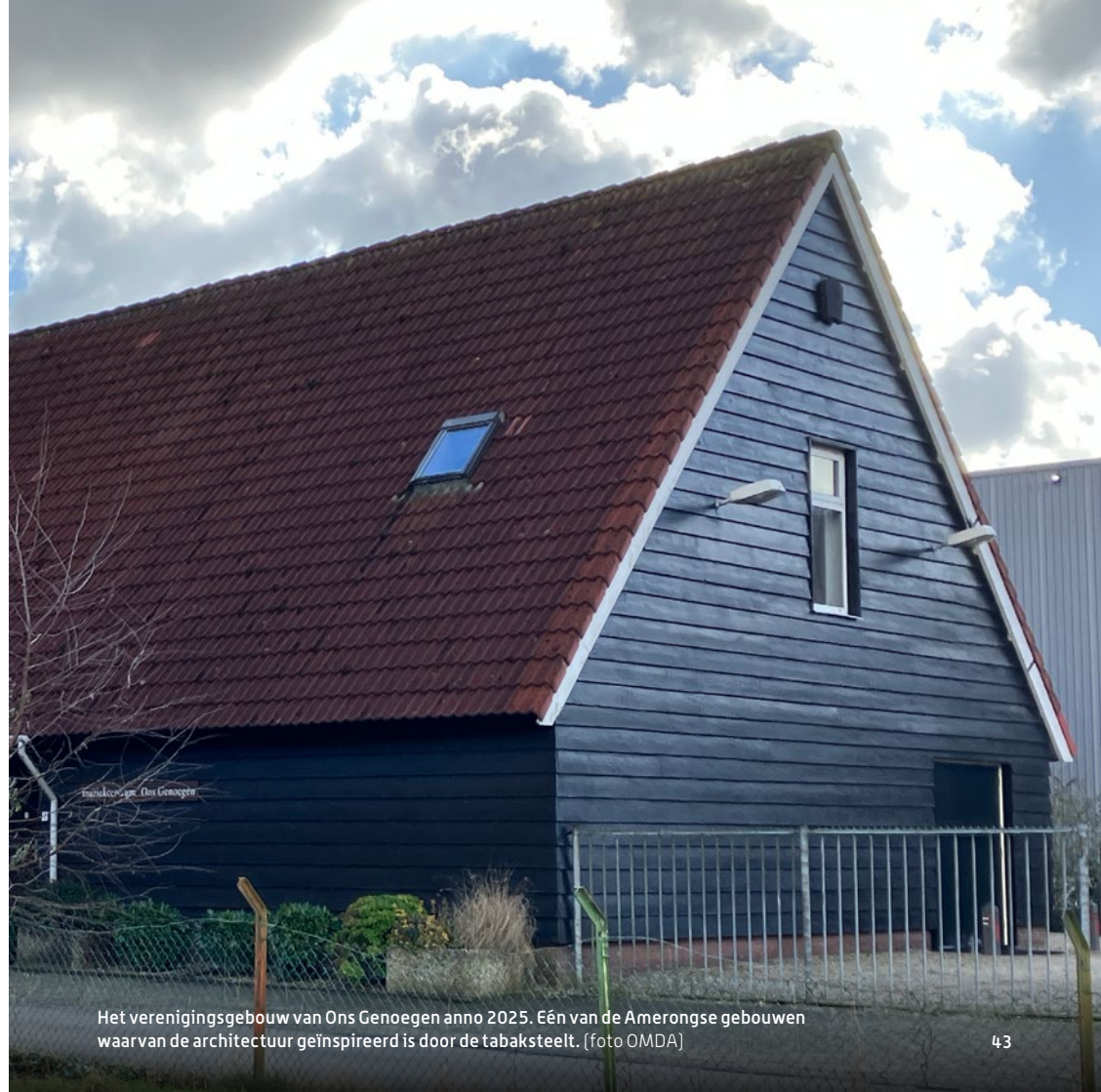
Opvolgers van tabaksschuren

Halverwege de twintigste eeuw werden er experimenten gedaan om de tabaksteelt te moderniseren en te redden. Hiervoor werden nieuwe soorten gebouwen ontworpen zoals 'eesten'. Dit waren schuren van baksteen met een smalle en hoge vorm. Hier droogden de tabaksbladeren door de lucht kunstmatig te verwarmen. Er was in 1951 een plan voor het bouwen van een eest aan de Rijksstraatweg in Amerongen. Een ander soort gebouw was de 'flue-curing cel'. In zo'n gebouw werd Virginia-tabak na de oogst met een specifieke temperatuur en luchtvochtigheid behandeld. Zo'n specifieke behandeling werd 'flue-curing' genoemd. Het experiment mislukte omdat Virginia-tabak niet bestand bleek tegen het Nederlandse klimaat.

Tabaksteelt als inspiratie voor latere objecten

In Amerongen staan meerdere gebouwen die niet direct met de tabaksteelt te maken hadden, maar waarvan de architectuur wel door tabaksschuren geïnspireerd is. Voorbeelden zijn de aula van de Nieuwe Begraafplaats, de Regenboogschool, de Blauwe Schuur, de verenigingsgebouwen van Ons Genoegen, H.C. de Haaskamp en Hemur Enge, sporthal De Ploeg en sommige woonhuizen. Ook zijn meerdere straatnamen geïnspireerd door de tabaksteelt. In het dorp zijn voor de oplettende voorbijganger straatnaambordjes te lezen met de namen Tabakslaan, De Klamp, De Hank, De Spijlen, Tabaksteeltrotonde en Zandgoed.

Verder staan er een aantal gebouwen waarvan de namen op de tabaksteelt gebaseerd zijn. Bed & Breakfast BesteGoed aan de Kersweg 1A en de tabaksschuur aan de Rijksstraatweg 36 hebben ook namen die gebaseerd is op tabaksteelt. Op deze schuur hangt een bordje met daarop de naam 'De Vijf Hanken'. Daarnaast heeft Amerongen natuurlijk het Amerongs Historisch Museum en Informatiecentrum de Tabaksschuur van Het Utrechts Landschap (beide gevestigd in een tabaksschuur).

Het verenigingsgebouw van Ons Genoegen anno 2025. Eén van de Amerongse gebouwen waarvan de architectuur geïnspireerd is door de tabaksteelt. (foto OMDA)

BRONSVOORT BLAAK ARCHITECTEN, ANTON BRONSVOORT

Anton Bronsvoot bij het renovatieproject van de tabaksschuur aan Zandvoort 28.

De tabaksschuur is van oorsprong een bedrijfsgebouw met een heel groot dak, dat met zo weinig mogelijk middelen is opgebouwd. Inmiddels zijn het monumenten waarbij behoud van schoonheid een rol is gaan spelen. Dit kan, volgens Anton, op gespannen voet staan met de beoogde functionaliteiten van het gebouw, maar het kan juist daardoor ook tot nieuwe inzichten leiden.

Een groot rijksmonument waarbij Bronsvoot Blaaq betrokken was, is de Koninklijke Gazelle fabriek in Dieren. Enerzijds was er de monumentenregelgeving om het gebouw te behouden en anderzijds de behoefte aan een moderne productielocatie. Het besef dat het voor de omgeving belangrijk zou zijn om een werkende fabriek in stand te houden, en er geen museum van te maken, heeft bij alle partijen tot nieuwe inzichten en tot compromissen geleid. De opdrachtgever heeft meer meebewogen met de beperkingen van het gebouw en de Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed is toegelijker geweest bij wat wel mogelijk was.

Verder staan eigenaren van monumenten voor de uitdaging om duurzaam te investeren. Juist bij tabaksschuren, waarvan de constructie niet altijd even stevig is, is het belangrijk om te investeren in de constructie, aldus Anton. Daarnaast spelen ook

de duurzaamheid van materialen en in de zin van energiezuinig een rol. Dit vereist een bepaald budget. Dat is vaak een ander spanningsveld bij de restauratie.

Anton signaleert dat er tegenwoordig meer aandacht is voor duurzaamheid van materialen en voor de vraag wat passend is in een omgeving. Er is weer meer ruimte voor romantiek. Ook architecten zelf hebben daar een rol in gespeeld door niet meer per definitie heel onderscheidend te willen zijn, en door duurzaamheid in het ontwerpproces te brengen.

Juist vanwege het benodigde budget en de flexibiliteit om mee te buigen met het gebouw stelt Anton, dat het bewonen van een monument voor de eigenaar een 'way of life' moet zijn. Naast de eenmalige investeringen speelt ook het onderhoud. Dat vraagt niet alleen geld, waardoor je wellicht minder op vakantie kan gaan, maar ook aandacht en dus tijd. Als architect kan je de bewoners tijdens het ontwerpproces motiveren om echt van hun huis te gaan houden.

Verder wil Anton benadrukken dat we niet alleen aandacht moeten geven aan de monumenten, maar ook aan de collectieve ruimte. Het is onze gezamenlijke verantwoordelijkheid om initiatieven te nemen om deze mooier te maken.

Colofon

Voor het gebruikte beeldmateriaal hebben wij toestemming van de betreffende archieven, collecties en fotografen. Mocht u toch de indruk hebben dat het beeldmateriaal niet juist is gebruikt, verzoeken wij vriendelijk om contact met ons op te nemen.

Bronnen

De auteurs Leo van Putten en Ben Groeneveld hebben zich gebaseerd op hun eerdere studies.

Deze zijn voor **Ben Groeneveld** in te zien via: Groeneveld, B.D. (2023). Een tropisch gewas in Zuidoost-Utrecht. Raadpleegbaar via www.rug.nl/research/kenniscentrum-landschap/voor-studenten/masterscripties/masterscripties

Voor **Leo van Putten** zijn deze in te zien via zijn eerdere publicaties over Amerongen onder andere: Putten, Leo van, *Amerongen een aanzienlyck vleck*, (Utrecht 2013)
Putten, Leo van, *Een Europese edelman in Amerongen* (Amsterdam 2025)

Aanvullend is gebruik gemaakt van andere studies en bronnenmateriaal, zoals onder andere:

- *Amerongsche courant*
- *Het Utrechts archief*
- Delfgou, C.A. *De Amerongse Tabaksschuur: ontwikkelingen door de eeuwen heen* (Veenendaal 2012)
- Klaus, L.B.J.M., 'Amerongsche vereeniging tot verschaffing van Arbeid', in: *HOETWAS* 21, nr. 1,2 en 3 (Leersum 2017)
- Kurpershoek, E. & Kurpershoek, E., *Amerongen: geschiedenis en architectuur* (Zeist 1996)
- Pezarro, D., *Schout en geregte van Amerongen* (Amerongen 1983)
- Pezarro, D., *Herinneringen van de 80-jarige D. Pezarro te Amerongen betreffende de tabaksteelt en het gebruik van tabak*. (Amerongen 2008)
- Spek, J. van der, Eimers, W. & Breugel, S. van, *Tabaksteelt in Amerongen en omgeving*. (Amerongen 2009): Tabaksteeltmuseum

Een volledige lijst met bronnen is te vinden op de website: openmonumentendagamerongen.nl

Redactie

Leo van Putten, Ron van Rossum, Inge Jüngeling

Foto's OMDA

Ron van Rossum, Inge Jüngeling

Stichting Open Monumentendag Amerongen

openmonumentendagamerongen.nl

Ben Groeneveld

Woont in Zeist en kent de omgeving van Amerongen goed. Ben heeft een bacheloropleiding Sociale Geografie en Planologie gedaan, en een masteropleiding Landschapsgeschiedenis aan de Rijksuniversiteit Groningen. Voor deze laatste opleiding heeft hij in 2023 een scriptie geschreven over de invloed van tabaksteelt op het landschap van Amerongen, Elst, Remmerden en Rhenen van 1640 tot nu. De scriptie maakte indruk in Amerongen en dit leidde onder meer tot een lezing voor de (toenmalige) Heemkundige Stichting Amerongen en een artikel in het kwartaalblad Hoetwas van de Historische Vereniging Leersum en het Amerongs Historisch Museum.

Schrijf je in voor onze nieuwsbrief via Openmonumentendagamerongen.nl/nieuwsbrief

Vormgeving en realisatie

Novad Creatieve Merkversterkers, Amerongen

Leo van Putten

Woont sinds 2003 in Amerongen. Leo is historicus en publiceerde verschillende historische monografieën. Hij publiceerde over de geschiedenis van Amerongen in: 'Amerongen, een aanzienlyck vleck' en in 'Een Europese edelman in Amerongen'. Deze laatste publicatie is tevens zijn dissertatie. Daarnaast heeft Leo vaak bijgedragen aan de verschillende themaboekjes van Open Monumentendag Amerongen en in het kwartaalblad Hoetwas van de Historische Vereniging Leersum en Heemkundige Stichting Amerongen.

OPEN
MONU
MENT
& DAG
AMERONGEN
2025

Binnenkant van een tabaksschuur in Amerongen. (foto Jan Kaifj)